

آشنایی با کتاب المختار من کلمات الامام المهدي عليه السلام - مجيد معارف، مهدي هاديان

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه

سال دوازدهم، شماره 45 «و ژه حدیث»، زمستان 1393، ص 146 - 163

آشنایی با کتاب المختار من کلمات الامام المهدي عليه السلام

مجدید معارف [1] ×

مهدي هاديان [2] ××

چکیده: این گفتار، به معرفی کتاب "المختار من کلمات الامام المهدي عليه السلام" نوشته آیه الله شیخ محمد غروی (1345-1430ق) می پردازد که برای نخستین بار، به شرح و تبیین کلمات امام مهدي عليه السلام پرداخته است. ضرورت توجه به روایت و درایت سخنان آن حضرت، همراه با توضیح روش نگارش این کتاب، منابع آن، رویکردهای رجالی و فقه الحدیثی و فقهی و اعتقادی کتاب، در این مقاله آمده است.

کلیدواژه‌ها: المختار من کلمات الامام المهدي عليه السلام (کتاب)؛ غروی، محمد؛ سخنان امام مهدي عليه السلام - روایت سخنان امام مهدي عليه السلام - درایت.

1- مقدمه

ضرورت توجه به حجّت حیّ خدا در روزگار، رکن اساسی نظام اندیشه شیعی است. این ضرورت، همان است که در کلام رسای رضوی به عبارت «انا من شروطها» بیان شده و حضرتش را به درگیری با فتنه فرگیر ذخیره و الهی تَحجج آخرین امامت دوره در که فعلی زمان در ضرورت این، باری است. کشانده «واقفیه» خدا برای اقامه کامل دین در سطح جهان است، تأکید بیشتری می‌یابد. از سوی دیگر، شیطان با تمام امکانات خود در تلاش است که این رشته استوار الهی را به گسست بکشاند و در آن سستی پدید آورد. بدین روی، هر کوششی در راه اقامه نام و یاد امام عصر ارواحنا فداه، جهادی است مقدس که باید بدان ارجح نهاد.

ترویج کلمات حضرتش گامی در این راه است، خصوصاً آنگاه که توسط بزرگ مردی فقیه و حدیث شناس همراه با شرح و توضیح این کلمات صورت پذیرد.

«المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام» اثری نفیس در شرح عبارات نقل شده از حضرت ولی عصر - عجل الله تعالی فرجه الشریف - است که به همت مرحوم آیه الله محمد غروی به رشته تحریر در آمده است. از متن کتاب بر می‌آید که مؤلف کار نگارش این کتاب را در حدود سال 1408 ق به انجام رسانده (ج 1 ص علیه السلام 1)، اما سال انتشار این اثر 1414 ق است. بنابر این کتاب «المختار» در زمان حیات مؤلف خود منتشر شده است.

این اثر در سه مجلد و جمعاً در حدود دو هزار صفحه در قطع وزیری توسط انتشارات مهر در شهر مقدس قم و در تیراژ سه هزار نسخه منتشر شده و پس از آن علی رغم اتمام چاپ نخست، تجدید چاپ نگردیده است.

احتمالاً علت این امر، وسواس علمی نویسنده فقیه است که - به گفته شاگردانش - تا آخر عمر خود، در جهت بازننگری و اصلاح نوشتارهای خود می‌کوشید، و نشر مجدد آنها را موقوف به این تصحیح‌ها می‌کرد.

نویسنده جملاتی را از لابلای احادیث مروی از حضرت حجت علیه السلام انتخاب کرده و به شرح و توضیح آن پرداخته است. این جملات از 122 تویق، کتاب و بیان آن حضرت انتخاب و در 500 جمله متمایز دسته‌بندی شده است. در مقدمه کتاب، این جملات از 5 منبع اصلی معرفی گردیده است:

1-1- روایاتی از امامان پیشین: در مورد گفتگوی حضرت حجت علیه السلام با اصحاب خویش یا دیگران (مانند دشمنان خویش) در دوران غیبت یا در عصر ظهور.

1-2- توقیعاتی که خطاب به نواب اربعه صادر گردیده و توسط ایشان نقل شده است.

1-3- توقیعاتی که در زمان غیبت صغری خطاب به دیگر شیعیان مخلص نگارش یافته و توسط نواب اربعه به دست ایشان رسیده است.

1-4- داستانهایی که در مورد تشریف برخی از صالحان به محضر آن حضرت در کتب معتبر نقل شده که در آن تشریفات، آن حضرت جملاتی با آنان گفتگو کرده‌اند و آن گفتگو جنبه عمومی نیز داشته است.

1-5- تشریفات که در روزگار حاضر، اخبارش به ما رسیده است و نشان دهنده حضور امام زمان علیه السلام در متن جامعه است. البته اخباری که توسط افراد قابل اطمینان نقل گردیده است. (ج 1، ص 10، از مقدمه مولف)

کتاب تا پایان به همین منابع وفادار مانده و به ویژه در مورد منبع پنجم، بسیار با احتیاط عمل کرده است و از برخی نقلهای سبک در مورد تشریفات که در سالهای اخیر در جامعه رواج یافته، در این کتاب اثری نیست. با این حال مؤلف اصرار دارد که بنابر دلایل روایی، عدم نقل برخی تشریفات به معنی رد آنها نیست.

پیش از ورود به محتوای کتاب باید به این نکته مهم اشاره کرد، که میزان حجیت تشریفات در ایام غیبت کبری مورد بحث محدثان و فقیهان است. برخی از پژوهشگران حوزه‌ی حدیث، معتقدند که محتوای تشریفات به خدمت حضرت حجت در ایام غیبت کبری حجت شرعی برای همگان نیست بلکه برای آنان که به آن قطع و اطمینان عقلایی پیدا کنند، از باب قطع، حجیت حاصل می‌شود. این البته به معنای تکذیب مشاهده کنندگان آن حضرت نیز نیست. بلکه بدان معنا است که احکام شرعی را نمی‌توان بر پایه این تشریفات، تصحیح کرد و تغییر داد. (راز پنهانی و رمز پیدایی، فصل پنجم)

نویسنده جهت شرح جملات مختار، از آیات قرآن، روایات معصومین: و دانش‌هایی چون ادبیات عرب، رجال و... بهره برده است. به طوری که به جز آیات متعدد قرآن، از 23 حدیث قدسی و 832 حدیث از سایر اهل بیت استفاده کرده که در مجموع، تعداد روایات این کتاب را به حدود 1000 روایت می‌رساند.

2- شیوه دسته‌بندی و ارائه مطالب

1-2. جملات انتخاب شده توسط مؤلف در این کتاب، بر اساس حروف الفبایی ابتدای هر عبارت دسته‌بندی شده‌اند.

2-2. نویسنده به هر عبارت، شماره‌ای اختصاص داده و پس از نقل هر عبارت، ابتدا علت بیان آن جمله توسط امام زمان علیه السلام را بیان می‌کند.

2-3. به معرفی سند یا اسنادی که این عبارت را نقل کرده‌اند، می‌پردازد.

2-4. به فرائض تفسیری که قصد دارد از آن جمله ارائه کند، مقداری پیش و پس از آن عبارت را نیز نقل می‌کند تا فضای آن جمله را به طور کامل برای خواننده ترسیم نماید. 2-5. اگر بخش دیگری از آن توقیع یا بیان را در جای دیگری از کتاب ذیل جمله دیگری شرح کرده باشد، به آن ارجاع می‌دهد. روش ارجاع نیز با استفاد از شماره‌هایی است که از عدد 1 تا 500 به جملات فهرست شده اختصاص یافته است.

2-6. پس از نقل اصل روایت و علت بیان آن توسط امام عصر علیه السلام، به شرح عبارت یا مسائل مرتبط با آن می‌پردازد. در واقع، اثر نویسنده در این جامع، در چنین مواردی به چشم می‌خورد. توضیحات فقهی، رجالی، اخلاقی، تاریخی و اعتقادی در لابلای صفحات کتاب به چشم می‌خورد.

2- علیه السلام. هر چند در مورد موضوعات متنوعی در کتاب بحث و بررسی وجود دارد، اما کتاب هیچ گاه مدعی کفایت خود در هیچ مسأله‌ای نیست و نمی‌توان آن را جامعی مطلق محسوب کرد. اما از این حیث که بسیاری از توقیعات و بیانات امام عصر علیه السلام در تشریفات را جمع آوری و شرح کرده است، می‌توان آن را جامعی نسبی در این زمینه به حساب آورد.

3- شخصیت نویسنده و سابقه علمی او

آیت الله شیخ محمد غروی قزوینی به سال 1345 هجری در نجف متولد شد. در دوره سطح نزد شیخ محمد رازی تهرانی، شیخ صدرا بادکوبه‌ای، شیخ مجتبی لنگرانی، سید علی بهشتی، شیخ نصراله شبستری، و در دوره خارج نزد آیات: خویی، سید عبدالهادی شیرازی، شیخ حسین حلّی، سید محسن حکیم دانش آموخت. به سال 1395 قمری به قم آمد. و به تألیف و تحقیق پرداخت. وی سال 1430 هجری قمری وفات یافته است. ایشان همدرس برخی از مراجع تقلید معاصر بوده‌اند که راه علمی خود را در انتشار احادیث اهل بیت و شرح آن ادامه داده‌اند.

مرحوم غروی نوشته‌های دیگری نیز مشابه این کتاب دارند، از جمله «الامثال النبویه»، «الامثال و المحکم المستخرجه من نهج البلاغه»، «امثال و حکم الامام المکاظم و کلماته المختاره» و «الامثال و المحکم مستخرجه من کلمات الامام المرضا». علاوه بر چنین تألیفاتی، نگارشهای فقهی نیز از ایشان منتشر شده است. به عنوان نمونه می‌توان به «رساله فی ذبائح اهل المکتب» اشاره کرد.

ایشان هم چنین تألیفات دیگری مشابه با آن چه که ذکر شد داشته‌اند که چاپ نشده است. در شرح حال خود نوشت که به سال 1410 قمری نوشته، شمار این آثار به 30 عنوان می‌رسد. «دوره اصول فقه» و «مکاسب محرمه» مربوط به تقریرات درس آیت‌الله خویی از این جمله‌اند. مؤلف در پایان جلد سوم کتاب «المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام» بیش از سی و چهار تألیف از خود را فهرست کرده که نشان دهنده پرکاری ایشان در تألیف مقالات و کتابهای حدیثی است.

مرحوم غروی کتاب المختار را با انتخاب روایتی زیبا، به امام زمان علیه السلام تقدیم کرده است. این روایت که از امام حسن عسکری خطاب به امام زمان 8 است، علاوه بر پیش‌بینی مشکلات امام زمان علیه السلام در دوران غیبت و لزوم زیست مخفی ایشان از مردم، بشارتهایی نیز از ظفر و پیروزی دوران ظهور آن حضرت را در خود جای داده است. (به نقل از کمال المدین ج 2 ص 448)

نگارنده سپس با شعری از سید ابن طاووس، نگارش چنین کتابی را لطفی از جانب امام عصر بر خود دانسته و نهایتاً به لسان برادران یوسف در برابر برادر، از امام زمان پر کردن «کیل» خود را درخواست می‌کند.

به هر حال نویسنده در دو زمینه انتخاب روایات و شرح آنها، حضور پررنگی دارد و رد پای مکتب فکری و فقهی نجف اشرف، در لابلای صفحات کتاب، قابل پیگیری است.

در مقدمه کتاب نیز هدف از تألیف آن، نشر علوم اهل بیت؛ بیان محاسن کلام ایشان و تلاش برای احیای امر آنان - همان گونه که خود دستور داده‌اند - بیان شده است.

4- بنیه جامع:

در ساماندهی متن این کتاب، دو دسته از روایات مورد توجه قرار گرفته‌اند.

1-4- نقل‌هایی که مربوط به امام زمان علیه السلام است که در منابع محدودی شکل گرفته است. نویسنده در این بخش به کتابهای متقدمین به ویژه «کمال المدین» شیخ صدوق و «الغیبه» شیخ طوسی، «الغیبه» نعمانی و «الاحتجاج» مرحوم طبرسی توجه ویژه دارد و به دقت آن منابع را مورد توجه قرار می‌دهد. این المبته منافی توجه ایشان به منابع متأخر قابل اعتمادی نظیر «بحار الانوار» «مجلسی»، «المعبری المحسان» «مرحوم نهاوندی و»

جنت المأوی « محدث نوری نیست.

نگارنده حتی از برخی کتب معاصران نظیر «ابواب المهدی» میرزا مهدی اصفهانی کلماتی را به نقل از امام زمان علیه السلام نقل و شرح کرده است. مؤلف معیارهای خود برای اعتماد به اخبار منقول از امام زمان علیه السلام را تشریح نکرده، اما به نظر می‌رسد یکی از مهمترین معیارهای نگارنده، شخصیت راویان احادیث است. وگرنه تقدم و تأخر اثر، تأثیر چندانی در انتخاب آن نداشته و از پراکندگی قابل قبولی برخوردار است.

آن چنان که در مقدمه کتاب اشاره شده است، جهت جمع‌بندی روایات منقول از ناحیه امام عصر علیه السلام، نگارنده به بسیاری از تألیفات در این باره مراجعه داشته و از تمام کتاب‌های معاصر و یا پیشین در این زمینه نظیر کتاب «کلمه الامام المهدی علیه السلام» نوشته سیدحسن شیرازی و ترجمه آن بهره برده است. فهرست کاملی از این کتابها در مقدمه کتاب ذکر شده که جهت اختصار، از بیان همه آن صرف نظر می‌شود.

4-2-4- روایاتی که در شرح دسته اول انتخاب شده که تنوع بسیاری از حیث منابع دارد و نشان دهنده تسلط نویسنده بر روایات است، در روزگاری که نرم افزارهای کامپیوتری موجود نبود. اهم کتابهایی که در انتخاب روایات جهت تشریح بیانات امام عصر علیه السلام مورد انتخاب نویسنده قرار گرفته عبارتند از:

4-2-1- کتب روایی دست اول شیعه مانند کتب اربعه، غیبت شیخ طوسی و مرحوم نعمانی، ارشاد شیخ مفید، کمال المدین صالح، توحید صدوق، عیون کامل المزیارات، محاسن برقی و...

4-2-2- جوامع روایی متأخر شیعی مانند بحار المانوار، وسائل الشیعه، مستدرک الوسائل و...

4-2-3- تفاسیر روایی متقدم و متأخر مانند «تفسیر منسوب به علی بن ابراهیم قمی»، «تفسیر المصافی» و «تفسیر المبرهان»

و
مجمع المبیان
« در میان تفاسیر شیعی و تفسیر »
المجامع الاحکام القرآن
« قرطبی و »
تفسیر کبیر
« فخر رازی در میان منابع اهل سنت

4-2-4 - کتب ادعیه مانند صحیفه سجادیه و مهج المدعوات

4-2-5 - نگارنده بعضاً از کتابهای دست دوم روایاتی را نقل و به آن اعتماد کرده است. مانند «عدة المدعی» ابن فهد
حلی در میان منابع شیعی و «
عقد المدر فی اخبار الممنتظر
« یوسف بن یحیی مقدسی شافعی در میان منابع اهل سنت

به هر حال آن چنان که در مقدمه کتاب نیز اشاره شده است، نویسنده اخباری را که صدورش برای او قطعی شده، نقل کرده و در این راه، «صحیح بودن» اصطلاحی برای او ملاک عمل نبوده است. در برخی موارد به روایات مرسل نیز اعتماد کرده و متن روایات را ملاک انتخاب آن قرار داده است.

به جز موارد مذکور، مؤلف در شرح لغات برخی از روایات، توجه خاصی به کتب لغت عربی و کتابهای رجالی داشته که بیان تمام آنها خارج از حوصله این نوشتار است.

5- نمونه‌هایی از شرح‌های نویسندگان بر روایات امام عصر علیه السلام :

هر چند که شروع مندرج در ذیل جملات این کتاب در مسائل متعددی از علوم اسلامی است، اما ذیلاً جهت آشنایی با سبک و مذاق علمی مؤلف، به بخشهایی از کتاب اشاره می‌گردد.

5-1- توجهات رجالی

هر گاه که از بزرگان امامیه سخن گفته است در پاورقی به شکلی مختصر و موجز، به بیان احوال رجالی ایشان پرداخته و طبقه آن راوی و برخی حالات وی را بیان کرده است. (ج 1، ص 36)

نویسنده در بسیاری از موارد دیگر نیز در متن کتاب به بحث‌های رجالی در مورد روایات پرداخته است. گاه با معرفی

راوی وضعیت رجالی او را مشخص می کند (ج 2 صص 505 تا 509 در مورد کفعمی) و گاه با تذکر به مشترک بودن نام
راوی میان راویان مختلف (مانند حسن بن راشد)، او را از دیگران تمیز می دهد و حال رجالی اش را معلوم می نماید. (ج 3
ص 43)

1-1-5- نگاه نویسنده به نظرات رجالی آیت الله خویی

در بحث های رجالی، از آن جا که ایشان از شاگردان مرحوم آیت الله خویی محسوب می شود، به نظرات
رجالی استاد فقید خود توجه کاملی دارد. نسبت به نظرات استاد خویش، اظهارنظر می نماید.

در این میان گاهی به نقل عین عبارات کتاب «معجم رجال الحديث» ایشان می پردازد. مثلاً در شرح حال شیخ صدوق،
ضمن نقل نظر آیت الله خویی، آن را تأیید می کند. (ج 1 ص 62) یا در مورد محمد بن جعفر اسدی اتهام جبری بودن او را
رد می کند و نظر استاد خود را تأیید می نماید. (ج 2 ص 115)

گاهی نیز به نقد کتاب معجم رجال الحديث استاد خویش پرداخته و در نقد قضاوت های رجالی ایشان نیز نکاتی را
گوشزد می کند. مثلاً در مورد محمد بن علی بن بلال - که از اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام بود و به خدمت امام
زمان نیز مشرف شده بود و بعدها در زمره ی مدعیان دروغین نیابت آن حضرت در آمده بود - نظر آیت الله خویی در
مورد وثاقت چنین شخصیتی را علی رغم فاسد العقیده بودن (معجم رجال
الحديث
ج 16 ص 309 تا 316) رد می کند و نفرین امام عصر علیه السلام بر او و امثال او را، باعث رد روایاتشان می داند. (ج 1
ص 40)

هم چنین گاهی نسبت به نظر آیت الله خویی نسبت به ضعیف بودن برخی روایات اعتراض می کند و نظر ایشان را رد
می نماید. (ج 1 ص 112)

2-1-5- شخصیت شناسی مشاهیر شیعه در دوران غیبت صغری و اوایل غیبت کبری

از آنجا که برخی از روایات انتخاب شده، بعضاً روایاتی در مدح و طعن برخی شخصیتها به ویژه در دوران غیبت
صغری است، حال رجالی برخی از مشاهیر این دوره نیز از لابلای نقل ها و تحلیل ها مشخص می شود. به ویژه در مورد جعفر
کذاب، نقل برخی عبارات حضرت حجت علیه السلام حاکی از بی قیدی او به فرایض شرعی و مشغول بودنش به برخی
گناهان و بی اطلاعی اش نسبت به موازین دینی است. (ج 1 ص 4 علیه السلام)

نویسنده همچنین در بخش قابل توجهی از کتاب (ج 2 صص 91-81) به شرح حال مدعیان دروغین سفارت در ایام غیبت
صغری پرداخته و توقیعات امام زمان در انکار ایشان و لعن و نفرین بر آنان را نقل کرده است. افرادی نظیر حسن شریعی،
محمد بن نصیر نمیری، احمد بن هلال کرخی و محمد بن علی بن هلال در زمره این مدعیان دروغین قرار دارند.

هم چنین حال رجالی برخی از ثقات شیعه در این عصر نظیر نواب اربعه و سایر شیعیانی که توقیعات، خطاب به ایشان صادر گشته و یا موفق به زیارت امام زمان علیه السلام شده‌اند، در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. مثلاً در مورد شیخ مفید رحمة الله علیه، نگارنده شرح حال مفصلی از حیات علمی و اجتماعی این فقیه بزرگ به خواننده ارائه می‌کند و به نقد نظرات آیت‌الله خویی در صحت انتساب توقیعات شیخ مفید می‌پردازد و ضمن رد نظر استاد خود، این توقیعات را صادره از امام عصر علیه السلام و خطاب به شیخ مفید و نشانه علو درجه علمی وی معرفی می‌نماید. (ج 2 صص 435 تا 469)

2-5- حل تعارض ظاهری روایات

نویسنده به پاسخگویی به برخی شبهات در مورد عبارات امام زمان علیه السلام نیز همت گمارده و با استفاده از آیات و روایات، به حل مسائل پرداخته است. مثلاً در توقیعی که امام عصر علیه السلام در آن برای خود و شیعیان «روح المیقین» و «حسن عاقبت» و «رهایی از گمراهی و ضلالت» مسئلت می‌فرماید، به بررسی و پاسخ به این سوال می‌پردازد که آیا چنین عباراتی در شأن یک معصوم است و آیا این عبارات در تعارض با مقام عصمت نیست؟ (ج 1: صص 82 تا 86) در پاسخ به این مسأله ایشان ضمن بررسی و نقد برخی پاسخهای موجود، نهایتاً این گونه ادعیه را از قبیل «ایمانک اعنی و اسمعی یا جاره» می‌داند و ذوات مقدسه اهل بیت را از معرض چنین خطاهایی باشند، مصون می‌داند.

3-5- تذکرات اخلاقی

نگارنده این اثر، از تنبه و توجه دادن به نکات اخلاقی در ضمن بیان کلمات امام عصر علیه السلام غافل نبوده و به بهانه‌های مختلف، مباحث مهم اخلاقی را به خواننده گوشزد کرده است. یکی از مهم‌ترین مباحثی که در این کتاب در مواضع مختلف بدان پرداخته شده، عرض اعمال شیعیان بر امام زمان در زمان‌های خاصی از ایام هر هفته است. استناد وی برای این بحث به آیه 105 سوره توبه «قل اعملوا فیسری الله عملکم و رسوله و المؤمنون» و هم چنین این کلام امام عصر علیه السلام است که: «مأ دامت دَوْلَةُ الْمَدْنِيَّيْ لَلْفَاسِقِ بْنِ فَاِنْ أَنْ حِطَّ عِلْمًا بِأَنْ بَأَى كُمْ وَ لَأَيَّ عَزْبُ عَنَّا شَيْءٌ مِنْ أَخْبَارِكُمْ». (احتجاج ج 2 ص 49 علیه السلام)

نویسنده با تذکر به رؤیت اعمال انسان توسط امام زمان علیه السلام، خواننده را متوجه این مطلب می‌سازد که امام با دیدن اعمال نیک انسان شادمان می‌شود و از دیدن گناهان و آلودگی‌ها، قلب مطهرش آزرده می‌گردد. لذا بر شیعیان لازم است که سعی و تلاش خود را در راه اطاعت خداوند و عمل به فرایض دینی به کار بندند تا امام عصر پس از مشاهده اعمال ایشان، خشنود شود و بر ایشان دعا فرماید. همچنین در صورت لغزش فوراً توبه کنند تا قلب امام زمان علیه السلام با رؤیت اعمال ایشان آزرده نگردد. (ج 1 ص 130 و ج 3 ص 14)

یکی دیگر از تذکرات اخلاقی این کتاب که در شرح بیانات آن حضرت در تشریفات ایام غیبت مورد توجه قرار گرفته، لزوم تمسک و توسل به آن امام هم‌ام در زندگی است. نگارنده با استشهاد به دستگیری‌های امام زمان از شیعیان در دوران غیبت و با بهره‌گیری از برخی کلمات ایشان، خواننده را به این سمت سوق می‌دهد که در مشکلات و گرفتاری‌ها، به آن حضرت توسل کند و از دستگیری ایشان بهره‌مند گردد. (ج 2 ص 125)

4-5- بیان نکات فقهی:

نویسنده و شارح محترم به جهت تبحر در فقه، در ذیل برخی از روایات نقل شده، مباحث فقهی را مطرح کرده است. مثلاً عبارت آن حضرت را آورده که در پاسخ به پرسشی در مورد روش قضاء تسبیحات فراموش شده در نماز جعفر فرمودند: «إِذَا سَهَا فِي أَحَالَةٍ مِنْ أَدَلِّكَ، ثُمَّ ذَكَرَ فِي حَالَةٍ أُخْرَى، قَضَى مَا فَاتَهُ فِي الْحَالَةِ الَّتِي ذَكَرَ» (المغیبه شیخ طوسی ص 3 علیه السلام 6). آنگاه وارد بحث فقهی می شود که آیا می توان این کلام امام زمان علیه السلام را به نمازهای دیگر و نمازهای واجب نیز تسری داد یا خیر؟

سپس با ورود به مباحث فقهی، این چنین استدلالاتی را قیاس معرفی کرده که در فقه شیعی جایز نیست و لذا چنین احتمالی را رد می کند.

عدم استحباب استلام حجر الماسود در صورت تزاحم برای دیگر زائران، یکی دیگر از مسائلی است که به ذیل یکی از جملات امام عصر در یکی از تشریحات به محضر ایشان در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. نویسنده ابتدا به نقل روایاتی در استحباب استلام حجر الماسود پرداخته و سپس با نقل روایات متعدد در شرح و توضیح بیان امام زمان، نشان داده است که این استحباب در صورت ایذاء حجاج و زائران وجهی ندارد. (ج 3 ص 9)

بیان نکات مهمی در مسأله لباس نمازگزار، به بهانه نقل جملاتی از توقیع دیگر امام زمان علیه السلام در این کتاب مورد توجه قرار گرفته است. (ج 2 ص 220 و 386)

5-5- بیان نکات اعتقادی

بخش قابل توجهی از شروح نویسنده بر روایات امام عصر در این کتاب، به توضیح مبانی اعتقادی و مطالب پیرامون آن اختصاص دارد. نمونه های ذیل مثنی از خروار مطالب ارائه شده در این کتاب گران سنگ است:

1-5-5- دوام امامت، از زمان خلقت حضرت آدم تا کنون

یکی از مهمترین مباحث اعتقادی و کلامی شیعه، پیوستگی امر وصایت و حضور مکرر حجج الهی در میان مردم از زمان حضرت آدم علیه السلام تا برپایی قیامت است. بسیاری از بزرگان شیعه در جوامع روایی خود، به این بحث پرداخته اند و روایات متعددی را در این زمینه نقل کرده اند. (مانند کمال المدین باب 22، الکافی باب 1 و 5 از کتاب الحجج، بخش 10 از باب 10 و...)

در کتاب «المختار» نیز با اشاره به توقیعات امام زمان علیه السلام در این موضوع، مکرراً این بحث مورد توجه قرار گرفته است. از آن جا که چنین مباحثی به ویژه در دوران آغازین غیبت صغری، در توجه شیعیان به لزوم وجود امام در هر زمان الهام بخش بوده است، بارها در توقیعات امام زمان علیه السلام در این دوره نیز مورد اشاره قرار گرفته است.

مرحوم غروی نیز در جایگاه‌های متعددی به توضیح در این زمینه دست زده است. از جمله در شرح عبارت «اذا افل نجم طلع نجم»؛ (المغیبه للطوسی ص 286) به بررسی این مسأله پرداخته و وجوه شباهت میان امام و ستاره را با عنایت به آیات قرآن و روایات اهل بیت داده است. (ج 1 ص 132)

مثل این که: ستارگان باعث روشنایی آسمان هستند و امامان نیز با روشنگری خود در مباحث علمی، راه زمینیان در شناخت وظایف خود را روشن می‌کنند. دو دیگر آن که ستارگان هدایتگرند (نحل 16) و امامان نیز شأن هدایتگری مردمان را برعهده دارند. سوم آن که ستارگان زینت آسمان هستند (صافات 6) و امامان نیز زینت زمین و مایه مباهات انسان‌ها هستند. چرا که امام تنها عبادت کننده واقعی پروردگار بر روی زمین است. چهارم آن که ستارگان باعث رجیم شیاطین می‌شوند (ملک 5) و امامان: نیز با هدایتگری خود، راه را بر شیطان می‌بندند و انسان را در برابر توطئه‌های این دشمن بزرگ حفظ می‌کنند.

2-5-5- نفی غلو:

مقابله با غلو در سیره و بیانات اهل بیت: نمود فراوان دارد و در کلمات حضرت حجت علیه السلام نیز نفی این مسأله به چشم می‌خورد. نگارنده نیز در ذیل برخی جملات آن حضرت، به رد این مسأله پرداخته و ابعاد مختلف آن را تشریح کرده است. مثلاً: جمله از امام زمان علیه السلام را آورده که آن حضرت فرمودند: **أَبَايَ مَنْ أَوْلَىٰ مِنْ آدَمَ وَ نَوْجٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَىٰ وَ غَيْرِهِمْ مِنَ الْمَنبِيِّينَ وَ مِنَ الْآخِرِينَ** (احتجاج ج 2 ص 4 علیه السلام 3)

آنگاه به بحث غلو پرداخته و پس از معرفی دسته‌های غلات و عقاید ایشان و تفاوت برخی عقیده‌ها، به نفی این عقیده از دیدگاه شیعه امامیه پرداخته و بر مخلوق بودن و مولد بودن امامان را تأکید کرده است.

3-5-5- لزوم اطاعت و تبعیت از اهل بیت

نویسنده ذیل زیارت آل یس «المسأل أم عليّ نأ وعليّ عبد الله المصالح إن إذا أردتُم المتوجه أبناً إليّ الله تعالیّ وإلیناً فقولوا كم أقال الله تعالیّ سأل أم عليّ آل س» به لزوم و همراهی توجه و اطاعت از اهل بیت با اطاعت از خداوند متعال پرداخته است. وی با استناد به آیهی «من يطع الرسول فقد اطاع الله» (نساء 80) و «اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولوالاامر منكم» (نساء 59) اطاعت از اهل بیت را مساوی اطاعت از رسول خدا و پیروی خداوند بیان کرده است.

هم چنین از آن جا که ائمه: باب خداوند و دروازه ورود به درگاه حضرت حق هستند (زیارت جامعه کبیره)، لذا راه توجه به خداوند، از مسیر اطاعت از ایشان و عمل آنچه آنان مشخص کرده‌اند می‌گذرد. (ج 1 صص 125 تا 12 علیه السلام)

4-5-5- عصمت اهل بیت و مفهوم آن

یکی دیگر از مفاهیمی که مولف به توضیح درباره آن پرداخته، مسأله عصمت اهل بیت و مفهوم آن از دیدگاه لغوی و اصطلاحی است. نگارنده ضمن تبیین این بحث، به دفاع از آن پرداخته و مفهوم دعای امام زمان بر عصمت یافتن از مهلکه‌ها را دوام آن حالت از جانب پروردگار و یا ازدیاد بندگی و عبودیت برای ایشان دانسته است. عبارت «عصمنا الله و ایاکم من المهالمک و الماسواء» (المغیبه ص 28 علیه السلام) از امام عصر علیه السلام در توقیعی شریف مطرح شده است.

6-5- شرح روایات مشکل

در بیان جملات امام زمان علیه السلام آن جا که نگارنده احساس کرده که درک روایتی مشکل است، به شرح و تفسیر آن روایت پرداخته و وجوه حمل روایت را تشریح کرده است. مثلاً در روایتی که مربوط به پیش بینی اهل بیت: از نحوه برخورد به ظاهر خشن امام زمان علیه السلام با امر و نهی کنندگان به ایشان در دوران ظهور است، ذیل عبارت «ادیره فادیره» (بحار الانوار

ج 2 ص 355) معنی امر و نهی به امام و چرایی برخورد امام زمان با گوینده چنین نهی و امری را توضیح داده است. ایشان در این بخش این را محتمل می‌دانند که شاید برخورد خشن امام زمان به علت سرپیچی کردن از اوامر و نواهی ایشان بوده و متخلف را شایسته چنین تنبیهی نموده و شاید از ظیانگران و عصیان پیشگان دوران بوده که امام را امر به منکر و نهی از معروف کرده است، علت برخورد امام با او را تبیین می‌کند. (ج 1 ص 121)

مرحوم غروی گاهی برای شرح یک روایت دشوار، به نقل بیست حدیث متوسل می‌شود تا بتواند معنای واقعی شیعه و محب را تبیین کند و مفهوم «حمقاء شیعه» را روشن سازد و تعارض ظاهری این عبارت با عبارات مربوط به ارج و قرب مقام شیعه را برطرف سازد. (ج 1 ص 49 تا 5 علیه السلام)

5- اشاره به مصائب اهل بیت

از آنجا که اشاره به مصائب اهل بیت عصمت و طهارت، جایگاه ویژه‌ای در بیانات امام عصر علیه السلام داشته است و زیارت‌هایی نیز از آن حضرت نقل شده که محتوای بخشی از آنان بیان همین مصائب است، نویسنده کتاب المختار، در مواضع متعددی به بیان و شرح این عبارات پرداخته است. یکی از مهمترین منابع در این بخش، زیارتی با عنوان «زیارت ناحیه مقدسه» است که مربوط به زیارت حضرت اباعبدالله المحسین علیه السلام در روز عاشورا می‌باشد. امام زمان در این زیارت، ضمن سلام بر جد مظلوم خویش، به بیان بخشی از مصائب آن حضرت در روز عاشورا می‌پردازد و عبارات جانگدازی را در وصف آن حضرت و خاندان پاک ایشان و کیفیت شهادتشان بیان می‌کنند. نگارنده فقید کتاب المختار

در مواضع متعددی از این کتاب، ضمن نقل عبارات آن زیارت شریف، به شرح و بسط آن و تبیین جایگاه امام حسین علیه السلام و عزاداری برای ایشان در دیدگاه حضرت حجت می‌پردازد. (ج 2 صفحه 40، 45، 312 و...)

6- فهرستهای پایان کتاب:

مسأله مهم دیگری که در مورد این کتاب باید به آن توجه داشت، فهرست‌های پایانی جلد سوم این کتاب است. شانزده فهرست مفصل، شامل: فهرست آیات قرآن، احادیث قدسی، فهرست احادیث، فهرست توقیعات، کلمات و کتابها، داستانها، اسامی اهل بیت، اعلام، مسائل شرعی و فقهی، اماکن، اشعار، مثلها، قبیله‌ها و فهرست منابع مورد استفاده، از جمله این فهرست‌ها است. این بخش از کتاب حدود نیمی از جلد سوم کتاب (بیش از 300 صفحه) را به خود اختصاص داده و باعث ساده‌تر شدن جستجوی مطالب کتاب می‌گردد. هر چند که این فهرست مفصل، کارایی کتاب را بالا برده است، اما

متأسفانه این فهرست دچار نواقصی نیز هست. مثلاً در پاورقی‌های کتاب به نقل از برخی کتب تصریح گشته، حال آن که آن منبع در فهرست منابع ذکر نگردیده است.

علیه السلام - برخی اشکالات در روش تألیف:

کتاب گرانسنگ المختار فی کلمات الامام المهدی علیه السلام، کتابی ناب با مطالبی بسیار بلند و عالمانه و ابتکاری است که مانند آن (یعنی شرح کلمات امام عصر علیه السلام) کمیاب یا نایاب است، اما در تألیف آن برخی اشکالات جزئی نیز به چشم می‌خورد به اهم این اشکالات اشاره می‌گردد.

علیه السلام 1- اولین اشکال در روش تألیف این کتاب، روش دسته‌بندی مطالب است. چرا که دسته‌بندی مطالب بر اساس حروف الفبایی ابتدای عبارت، یافتن مطالب را دشوار کرده است. البته نمایه‌ها و فهرس مفصل در پایان کتاب، تا حدودی از این معضل کاسته است.

علیه السلام 2- دومین اشکالی که در یکی دو موضع از کتاب به چشم می‌آید، پاورقی‌های مفصل و نقل برخی مطالب در فضایل اهل بیت در پاورقی است که باعث ایجاد گسستگی در متن می‌شود. مثل آن چه در صفحات 31 تا 35 جلد اول رخ داده است. علیه السلام 3- در بحث تعارض روایات، نویسنده گاه ضمن بیان تعارض، تلاشی نیز برای رفع تعارض نمی‌کند. حتی روایتی را بر روایت دیگر ترجیح نمی‌دهد و تنها به ذکر تعارض اکتفا می‌کند. مثلاً در مورد روایات نحوه کشته شدن سفیانی، بعد از نقل اقسام روایات در این زمینه، نهایتاً هیچ یک را بر دیگری ترجیح نمی‌دهد، شاید از آن رو که نتوانسته نظر قاطع بدهد. (ج 2 ص علیه السلام 4)

8- پیشنهاد

با توجه به ابتکاری بودن این کتاب در موضوع خود، و تسلط مؤلف بر مبانی فقهی در شرح حدیث، و ضرورت توجه یافتن جامعه شیعی به حضرت بقیة الله و کلمات نورانی ایشان، پیشنهاد می‌شود که ترجمه فارسی این کتاب در دستور کار شخصیت‌ها و مراکز علمی قرار گیرد. و حتی در قالب پایان‌نامه نیز می‌توان به این کار، اهتمام کرد.

منابع

قرآن کریم

ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام المنعمه، انتشارات اسلامیة، چاپ دوم، 1395 قمری، تهران

بنی هاشمی، سید محمد، راز پنهانی و رمز پیدایی، انتشارات نیک معارف، چاپ دوم، 1388، تهران

خویی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة، مرکز نشر آثار شریعه، 1410 قمری، قم

طبرسی احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، نشر مرتضی، چاپ اول، 1403 قمری، مشهد

طوسی، محمد بن الحسن، المغیبه، دارالمعارف الاسلامیه، چاپ اول، 1411 قمری، قم

غروی، محمد. المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام . قم: مهر، 1414ق.

_____. زندگی نامه خود نوشت. ترجمه: محسن صادقی. پایگاه اینترنتی مؤسسه کتابشناسی شیعه، قم، 22 مرداد 1393 شمسی.

مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار. دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، 1403 قمری، بیروت

---

x. استاد دانشکده الهیات دانشگاه تهران.

xx. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی.